

Berki Tímea

„Édes jó Brassai bácsi!” Közelítések egy 19. századi tudós levelezéséhez

A magyar irodalomtörténet-írás számos írói-szerzői hagyaték (kritikai) feldolgozásával adós. A 19. század második fele íróársadalmának több olyan alakját említhetnénk, akinek a hagyatéka nem került közgyűjteményekbe, szétszóródott, lappang vagy töredékes. Közéjük sorolható Brassai Sámuel is, akinek levelezése nem került kiadásra, feldolgozásra, holott több szempontból izgalmas forrást jelent, elsősorban azért, mert végigélte a hosszú 19. század irodalmi, kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai változásait. Halála után az Unitárius Egyház képviselői szálltak ki a tudós Kül-Monostor utcai lakására, ahol leltározták iratait és tárgyait. ¹gy került Brassai hagyatéka egyháza birtokába. Levelezésének másik része az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, de az MTA Kézirattára és a Petőfi Irodalmi Múzeum is őriz néhány darabot.

Tanulmányomban Brassai levelezésének egy apró részével, a nőkhöz írt vagy velük váltott levelei néhány darabjával foglalkozom. A levelezés általam ismert darabjai sorában az Erkel Rózához írt levelek érdekesek, de fontosnak tartom emellett a Marlin Mollyval vagy a Rigó Annával folytatott levelezés elérhető szövegeinek a vizsgálatát is. Ezek a levelek Brassai nőkhöz való viszonyát adatolják, miközben megerősítik a tudós egy fontos és gyakran vállalt szerepét: a támogatóét. Olvasásuk során felmerült annak a kérdése, hogy kivel, miért és miről levelezik, hogyan gondolkodik a nőkről, miként válik életük részévé és azok az övének részeivé, illetve hogy a levelekből kiolvasható kapcsolat milyen viszonyba állítható a 19. században vita tárgyát is képező női (irodalmi) szereplehetőségekkel. A családi kapcsolathálójához tartozó nőkkel váltott levelei, bár izgalmas forrásai lehetnek a tudós mindennapi életvitelének, szükségleteinek, gondoskodásának, rokonlátogatásainak vagy éppen hozzátartozói gondosságának, mégsem kerültek be most e vizsgálatba. A kiválasztott három nőhöz ellenben nem kötik családi szálak.

Brassai 1862-ig közös háztartásban élt édesanyjával, majd annak halála után sem kötött házasságot, egyedül élt. Életének és munkásságának első monográfiája, Boros György, kiemeli nőkhöz való viszonyát, és Brassai kortársainak elbeszéléséből vagy a tudós elejtett megjegyzéseiből próbál következtetni kapcsolataira, szerelmi kudarcaira, anekdotikus szituációira, miközben azt hangsúlyozza, hogy Brassai számára kitüntetett jelentőséggel bírtak a nők, tisztelettel, szeretettel és engedelmességgel fordult irányukba, veleszületett hajlama volt a nőkhöz való vonzódás.¹ Boros György Brassai-életrajzában sok helyen utal Brassai levelezésére vagy idéz belőle, azonban hivatkozásait nem minden esetben követi filológiai jegyzetapparátus. Az idézett szövegtöredékek pedig ilyenként nehezen tekinthetők visszakereshető forrásoknak, annak

Berki Tímea (1977) – irodalomtörténész, PhD, társult oktató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, berkitimea@index.hu

¹ Vö. Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete*. Kvár. 1927. Különösen 305–308.

ellenére, hogy több esetben első szövegekölésnek számítanak. Az Erkel Rózával váltott levelek, mint említettem, sajátos korpuszt alkotnak Brassai levelezésében. Az OSZK Kézirattárában őrzött kéziratos forrás sajátossága formai megjelenésében keresendő. Elkülönül a minden fecnit és üres felületet teleíró Brassai-féle papírhasználatról, amelyről meggyőződhetünk, ha belepillantunk a Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában (a továbbiakban UEGYL.) őrzött hagyatéki anyagába. A Brassai-levelek sajátossága abban áll, hogy gazdagon díszített, színes virág-, madármotívumokkal, csipkeszerű nyomatokkal ékesített papírlapra íródtak. Ez az esztétikai igényesség csupán a Róza testvére, Erkel Ágnes irányában mutatkozik meg, akivel szintén levelezik Brassai. Ezek a paratextuális elemek azonban nem köszönnek vissza Finta Zoltán 1939-es közreadásában.² Finta Zoltán Brassai lelkivilágának tükréként olvassa annak Erkel Ferenc testvére gyermekéhez írott leveleit, megjegyezve, hogy „megható, hogy a tudományok csúcspontján járó tudós, miképpen tud leszállani és beleilleszkedni a 10-18 éves kisleány lelki világába s minő ajándékokkal és tanácsokkal kedveskedik neki”.³

A hetvenes éveiben járó tudós levelei nem csupán a magánélet és a lelki világ mutatói. A névnapi köszöntések és ünnepek (karácsony, farsang) szolgáltatják a levélírás alkalmait. A levelek paratextuális jellemzője mellett fontos számolnunk azok szövegen kívüli tényezőivel is, mint a levelek mellékletei vagy a levélírás egyéb apropói. 1863 augusztusában Raphaello legelső festménye fényképreprodukcióját,⁴ 1864 decemberében pedig egy német könyvet mellékel Brassai a levélhez.⁵ A fotó didaktikai és esztétikai hasznán túl részint emlékként, Brassaira emlékeztető tárgyként, részint pedig a szerettek körében való gyönyörködés, azaz a közös, a társas műélvezet eszközeként értelmeződik a levél felől. A német könyv küldése amellet, hogy közvetve annak bizonyítéka, hogy Erkel Róza németül is olvas, az olvasó tájékozódásának kérdését is érinti. A „vén báty” küldi kézhez azt az irodalmat, amelyet a fiatal lány számára olvasásra ajánl, befolyásolva ízlését, olvasmányélményeit. Ezt nem akárhogyan teszi. A hazai és idegen irodalmak bináris kontextusába illeszti akkor, amikor önmagát is minősítve, gesztusát megmagyarázza: „azért nem volnék rosszabb magyar hazafi, mint sok más, kiknek egyedüli olvasmánya a magyar classicusok Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Szegfi Mór, Bús Vitéz, Pompéry János és Bolond Miska.”⁶ Brassai elgondolásában tehát a magyar hazafi kulturális érdeklődésébe a saját – klasszikus! – irodalmon kívül más nyelvű irodalmak olvasása is beletartozik.

A levélváltások ünnepek által rendezett ritmusa a figyelmes levelezőtárs gesztusairól árulkodik, aki fontosnak tartja az ajándékozást. Valamennyi küldeménye a szabadidő eltöltésére vonatkozik. A leveleiből kitűnik, hogy az esztétikai élvezetek (műalkotás reprojának csodálása, olvasás) mellett a fiatal lány számára a szórakozást is biztosítani szeretné, hiszen 1865 májusában játékokat küld: „czigány olvasó”, melyen a kilencz karikából a nyiretyűt egészen le és ki kell huzni s megint beléjük fűzni. N.2. a »Magyar kérdés«, melyben a két sinóra botot egymástól el kell választani s a beléje fűzött kis négyszéget ([□]) az által kiszabadítani. No. 3-nak már magasb igényei vannak, most a „nemzeti gazdasszonyágba” is belé vág. Ez t.i. egy angol-láncz, melybe kis kulcsokat lehet fűzni. Kinyitása egy kis játszai találmánnyal jár, mire

² Finta Zoltán: *Brassai Sámuel levelei Erkel Rózához*. Páosztortűz (1939). 375–383.

³ *Brassai néhány levele*. Keresztény Magvető (1940). 222.

⁴ *Brassai Sámuel Erkel Rózához*. 1863. augusztus 29. A levél lelőhelye Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Kézirattár, Fond XII/145.

⁵ *Brassai Sámuel Erkel Rózához*. 1864. december 22. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145.

⁶ Uo.

eszközül az oda alkalmazott sárgaréz lapocska szolgál. Az utóbbit két példányban küldöm, mert különben Ágnes azt gondolná, hogy őt nem tartom szinte exemplaris jó gazdasszonynak, holott véteknél tartanám ilyent még álmomban is gyanyítani.”⁷

Ha alaposabban vesszük szemügyre ezeket a játékokat, a szórakoztatás mellett a hasznos időtöltést is szolgálják, hiszen fejlesztő hatással vannak a kezűgyességre, logikus gondolkodásra, gyakorlásra. A levél még két fontos információt tartalmaz. Az első arra vonatkozik, hogy a címzett magasabb igényekkel rendelkezik: belevág a nemzeti gazdasszonyságba. Míg a fennmaradt 8 levélből az első a kisasszonynak szól, a második az „Édes jó Rózám!” megszólítás alatt pontosít: „Nagyra becsült kis nemzet gazdasszonya!”⁸ Ez a megnevezés visszatér a további levelekben is, sőt újabb jelentésekkel társul például akkor, amikor Brassai barabolymagot mellékel leveléhez vetési és termesztési tanácsok kíséretében, latinul is meghatározva a növényt. Ezt a figyelmességet és tájékoztatást nevelő gesztusként is értelmezhetjük, miközben a borítékként is szolgáló levélpapír címzésén annak eredményességét ígéri Brassai: Erkel Rózának Gyulán az éléskamrába. Amint a levélben megírt tanácsok befogadást nyernek, úgy fogannak meg az elküldött magok, és növekedve, fejlődve, a munka gyümölcseinek betakarításakor az éléskamrába kerülnek. Ez a küldemény sem cél nélküli tehát, közvetett módon Brassai intencióit is megmutatja: Rózának csak hasznára válhatnak a leveleit kísérő írott, szellemi vagy konkrét, tárgyi küldemények – hasonlóan az „író-necessaire”-hez vagy tinta-receptekhez,⁹ a kötésre szánt gyapotfonalhoz.¹⁰

A fizikai foglalatosság különböző szerepekben láttatja Erkel Rózát Brassai nézőpontjából: a földet művelő és növényt termesztő gazdasszony egyben művelt kisasszony, mivel olvas, tintát készít, és ír, mindemellett pedig elsősorban fiatal „Rózsa-bimbó”, azaz férjhez adandó lány.

A maga részéről ő is jóindulattal és figyelemmel fordul Brassai felé, erről árulkodnak annak köszönősorai: „Hisz’előbb el kell híven mondani, hogy minden küldemény híven megérkezett, hogy minden a legpompásabb romlatlan és csökkenetlen állapotban volt, hogy a nyúl, fácán és galantine egy vacsorát, az őz és oroszsaláta és az ugyancsak Gyuláról hozott Sardines egy másikat minden idegen hozzá tétel nélkül kiállottak, hogy a kettőt két különböző társaság költötte el, hogy mind a kettő teljes igazságot szolgáltatott ki szóval és tettel a mindenféle jónak, hogy mindenikben teli pohár és lelkes köszöntés emlegette és éltette a jók szerzőjét, a nemzet gazdasszonyát!”¹¹

A levelezésen kívüli kapcsolatműködés fontos jele az a gondoskodás, illetve elismerés, amellyel Róza az egyedül élő tudósra, az pedig az étkek elkészítőjére utal. Az öreg férfi fiatal lány iránt tanúsított gondokodása nem egyirányú tehát. A levélrészlet kulináris vonatkozásai sem mellékesek, mint ahogy az sem, hogy Brassai társaságokat kínál meg a küldött fogásokkal, azaz megosztja étkeit és az ízek örömét, az elismerés ezáltal közösségivé válik.

Az elemzett levelezés változatos mellékleteivel megbontja vagy lazán tartja fenn a nő-férfi szereplehetőségek viszonyát. Brassai elképzelésében Erkel Róza egyszerre lehet művelt nő és jól főző, eredményesen kertészkedő „nemzet gazdasszonya”. Erkel Róza szempontjából pedig a tudós férfi az, akinek hálával tartozik a küldeményekért, és akinek általa készített étkeket és

⁷ Brassai Sámuel Erkel Rózához. 1864. december 22. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145.

⁸ Uo.

⁹ Brassai Sámuel Erkel Rózához. 1866. február 12. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145.

¹⁰ Brassai Sámuel Erkel Rózához. 1868. december 22. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145.

¹¹ Brassai Sámuel Erkel Rózához. 1866. február 12. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145.

papucsot küld. Ezt a laza viszonyt erősíti Brassai vallomásszerű megfogalmazása az 1868. június 14-én írt levelében: „no már én a dolgok végrehajtásában inkább női mint férfiúi természetű vagyok. A férfiak a munkát kötelességből, szükségből, vagy kénytelenségből dolgozzák le, – legalább a nagyobb számról ezt állíthatni, – a nők ellenben szeretetből teszik. Átalán mondván, szeretnek dolgozni és szeretik a végrehajtandó, a kezök alatti munkát. Én hát a teendőimet nem a szükség, hanem a szeretet elvéből rendezem. Mégpedig úgy, hogy a legunalmasabb munkát legelőbb végzem s úgy megyek fokozatosan végtére arra, a melyet leginkább szeretek, a melynek végrehajtása nekem legtöbb gyönyört okoz. „gy juték valahára e levél megírásához.”¹²

A férfi-női természet értelmeződik ezekben a sorokban. A munka végrehajtásának különbözősége jellemzi a nemi szempontból differenciált társadalmat. A kötelesség, szükség, kénytelenség kerül szembe a szeretettel. A szükség, amint e levélrészlet is feltételezi, unalommal járhat, azaz haszontalan időtöltéssel, a szeretettel végzett munka ellenben gyönyört okoz. Általánosítva, Brassai nézőpontja felől a férfiak munkája kevésbé van hatással a lelki életre, élvezetre, ettől határolódik el, amikor a női viszonyulásmódot vallja magáénak, és ebbe a szeretetalapú logikába helyezi a levélírást, amely nem szükségből és kényszerűségből végzett munka. A szeretet fogalma is többretegű: a munka iránti szeretetet a címzett iránti szeretet befolyásolja. Ha Brassai a női természettel azonosul a munka végrehajtásakor (eltekintve attól, hogy a levélírást ugyanolyan munkának tekinti, mint más munkát), akkor levelei is e női beállítódás részévé válnak, mi több, a nemi különbségek szimbolikus felfüggesztéseként is értelmezhetőek.

Erkel Róza testvéreinek, Ágnesnek Brassai 1866-ban madárkás papírra írt, egyetlen levelét olvastam,¹³ bár a fentebb elemzett levélváltás és a vonatkozó szakirodalom arról tanúsodik, hogy többször írtak egymásnak.¹⁴ A fennmaradt levél számos dolgot homályban hagy. Megértéséhez ismernünk kellene Ágnes levelét, amelyre ez válaszként született. Annyi bizonyos, hogy a közös érdeklődés, a zene köti össze őket. Ágnes édesapja, Erkel János akkor időzik Kolozsváron, amikor testvére, a híres zeneszerző, Erkel Ferenc is.¹⁵ Mindketten személyes jó barátai Brassainak. Muzsikusi tevékenységük és a zene iránti szeretetük munkál e barátságban, amely – amint az Ágnessel és Rózával folytatott levelezésből is kiténik – a következő generációk számára is meghatározó.

Erkel Ágnes 1859-ben, 11 évesen, apja társaságában koncertezik (zongorázik) a Gyulán megtartott Kazinczy-ünnepségen.¹⁶ A Brassai Sámuelnél majdnem öt évtizeddel fiatalabb lány Kovács Leo kolozsvári zongoramesterrel kapcsolatos pletykát olvashatott a hozzá írt levélben, amelyhez Brassai egy általa – a zongoramestertől – másolt keringőkottát és egy nyomtatottat mellékel. Ezzel egy időben megfogalmazza elvárását is: Ágnes írja meg véleményét a kézhez vett zenei darabokról. A közös érdeklődés szabályozza tehát a levél mellékletét, ez a téma

¹² Brassai Sámuel Erkel Rózához. 1868. június 14. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145.

¹³ Brassai Sámuel Erkel Ágneshez. 1866. február 12. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Kézirattári Növendéknapló 1961.év V261/51.sz.

¹⁴ Vö. Brassai Sámuel Erkel Rózához. 1865. május 3. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145; Brassai Sámuel Erkel Rózához. 1866. Németh Csaba: *A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Erkel-gyűjteménye*. Gyula. 2007. február 12. A levél lelőhelye OSZK Kézirattár, Fond XII/145.

¹⁵ Az első zenekritikusként számon tartott Brassait Erkel Ferenc pályájának alakulásában meghatározó figuraként ismeri el az Erkel-szakirodalom. Kolozsvári éveit idején Erkel Ferenc és testvére, János szoros baráti kapcsolatot ápolott Brassaival, ennek köszönhető a tudósnak az Erkel-lányokkal váltott levelezése is. Lásd erről bővebben *Erkel Ferenc Emlékkönyv*. Szerk. Fabó Bertalan. Bp. 1910.

¹⁶ Fabó Bertalan: *i.m.* 117.

az, amely a Rózának írt levélben is felbukkan Ágnes emlegetésekor. Az Erkel gyermekek tehát szüleik kapcsolatrendszerébe nevelődnek bele, Brassaira is bizalmas barátként tekintenek. A kolozsvári zenekedvelő tudós pedig figyelemmel kíséri életüket, személyes látogatások alkalmával is ápolják a kapcsolatot. Kétséges ugyan, de valószínűsíthető, hogy létezik egy régi zongora, „melyet a Hölling und Szpángenberg nevű cég gyártott. Brassai Sámuelé volt, de a családi hagyomány szerint Erkel Ferenc is többször játszott rajta. Brassai 1895-ben a testvérpár édesanyjának, Erkel Ágnesnek ajándékozta, s az azóta a Kossuth utca 30. alatti, Erkel Rezsőféle házban volt elhelyezve.”¹⁷ A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Erkel-gyűjteményének összeállítói sem biztosak ebben az adatban. A kételyek ellenére megkockáztatom, hogy nem egyedi gesztusról van szó. Ehhez a Brassai-levelezésből hozok érveket.

Csiky Józsefné Kovács Irmát arra kéri Brassai, hogy Bösendorfernél rendeljen meg egy zongorát, amit karácsonyi ajándéknak szán: „ezuttal egy kéréssel alkalmatlankodom, azzal t. i., hogy kéreld meg a te jó sógorodat Flatz Ferenczet, hogy sziveskedjék elmenni Bösendorferhez és gondosan választani egy zongorát számomra. Kivánságom csak annyi, hogy hangja kedveltető szép és a megütés után kitartó – magyarul „singbar” legyen és játéka nem nehéz legyen. A mi az árát illeti 600 fton kezdve 850-ig mehet és azt gondolom, hogy mivel rögtön fizetek, egyben vagy másban valamit engedhet B. – Ha meg lesz az alku, légy olyan jó és tudósíts engem, hogy rendelkezhessem leküldése iránt, addig lefoglalva tartván a hangszert.”¹⁸

A megajándékozott nem más, mint a jeles zongoraművész, Rigó Anna. Mielőtt az ajándékozás gesztusát megvizsgálom, fontosnak tartom néhány olyan kérdés jelzését, amelyek segítik ennek értelmezését. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy Brassai nemcsak zenekedvelő, házi muzsikus, híres opera- és koncertlátogató, kritikus, hanem zenepedagógus, hangszeroktató is egy személyben.

Rigó Anna zongora iránti érdeklődése és későbbi pályája alakulása a nők 19. század végi zenei oktatásába enged betekintést. Kozma Ferenc Brassai esztétikai és kritikai tevékenységét vizsgálva összegyűjtötte azoknak a zenészeknek is a névsorát, akikkel az együtt zenélt: „Erkel Ferenc zongora-, id. Bodor Pál gordonka-, Ruzicska György (a zene-conservatorium első igazgatója) többféle-, Böhm János építész brácsa, Wattervliet pénzügyi tisztviselő hegedű-, Gyergyai László hegedű-, dr. Wachs-mann Ede orvos hegedű és brácsa-, dr. Béltky Ferenc orvos hegedű-, Mátéfy Károly t. bíró (Liszt 1846-ban Kolozsvárott adott hangversenye alkalmával híttá magával európai körútra) hegedű-, Buzicska Béla pénzügyi sz. tanácsos gordonka-, dr. Hintz György gyógyszerész hegedű-, Gegenbauer József m. zeneiskola-tulajdonos zongora-, Bóér Gergely áll. Tanítóképezdei zenetanár hegedű-, Nagy Gábor vendéglős hegedű-, Pákey Lajos műépítész gordonka-, Sigmond Ákos nagy gyáros hegedű-játékos. A nők közül: Bokros Ádámné-Mosel Gizella, dr. Szöcs Emilné Szabó Mária, László Józsefné-Cseh Bertha, dr. Brandt Józsefné-Gyarmathy Laura, Barcsay Domokosné-Korbuly Ida, Rigó Anna zongora- és Ruzicska Béláné-Bacsek Zsófia (ki a muszkaczár előtt is játszott) hegedű-játékos.”¹⁹ Tehát Rigó Anna nevét is ott találjuk a Brassai-val zongorázó nőké között. A muzsikáláshoz szakszerűen viszonyuló zenészek, zenei intézményvezetőkön kívül e névsorban számos olyan férfi és női zenészt találunk, akik műkedvelésből, szórakozásból kapcsolódnak be ilyesfajta tevékenységbe, vagy a házi

¹⁷ Németh Csaba: *A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Erkel-gyűjteménye*. Gyula 2007. 14.

¹⁸ *Brassai Sámuel Csiky Józsefné Kovács Irmához*. 1885. február 24. A kézirat lelőhelye: OSZK Kézirattári nő-vendéknapló 1956. év 13. sz.

¹⁹ Kozma Ferenc: *Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus*. Bp. 1900. 3.

zenélés gyakorlásához kötődnek. Kitűnik innen az is, hogy a nők körében népszerűbb hangszer a zongora, csupán egyetlen hegedűst találunk e névsorban. Rigó Anna nem műkedvelésből zongorázik, hanem komolyzenei tanulmányok alatt és után, hiszen 1880–81-ben a Zeneakadémián Liszt Ferenc tanítványa volt.²⁰ A zenei oktatásba bekapcsolódó fiatal lányt Brassai „taníttatta a budapesti Zeneakadémián, majd tanulmányai folytatására Bécsbe küldötte Leschetitzkyhez, az akkori idők legdrágább és leghíresebb zongoratanárához. Mikor pedig tanulmányait befejezte 1000 forintért Bösendorfer zongorát vett neki. Rigó Annát nagy tehetségűnek tartotta és mindent elkövetett, hogy képességei ne maradjanak kiaknázatlanul. (...) Rigó Anna zongoraművésznő tanulmányai befejeztével visszakerült Kolozsvárra, Brassait ekkor ott találjuk a Rigó-ház muzsikáin. Ugyanazon időben Pákey műépítésznél is sok muzsika volt, de ott sem mulasztott volna el egyetlen alkalmat, ha adódott, hogy zenét hallgathasson.”²¹ Lakatos István téves adatokat közöl, amelyeket a Brassai-levelezés felől pontosítani tudok, ezzel is kiemelve a kéziratban maradt levelezés fontosságát és forrásértékét, nem csupán a 19. század, hanem a későbbi évtizedek irodalma vonatkozásában is.

Az ajándékként megvásárolandó zongora újévi meglepetésként érkezik. Hogy mennyire fontos ez a kérdés Brassai számára, arra levelezéséből hozhatunk példákat. Csiky Józsefné Kovács Irmának írott leveleiből idézek: „azt hiszem vetted a Kis Terennbe ajánlva útasított leveletem, melyben kértelek, hogy Flatz sógoroddal választass Bösendorfernél egy széphangu, jó zongorát 600-850 ft. árut. Nagyobb biztonság kedviért ismétlem kérésemet. Ha késik a hazameneteled, talán irhatnál is neki? Most azt is hozzá teszem, hogy egészen az ő megítélésére bizván magamat, nem kötöm szorosán Bösendorferhez az ügyet.”²²

„Eddig megfogtad kapni a 800 frot, melynek azt a részét a mi a Streichernek adandó öszvegből megmarad, tartsd meg magadnak, mivel az Inductionsmaschine-t s a thermometerot eladtam. A többire is nyílt az újabb időben egy kis kilátás. A megtartotról sziveskedjél tudósítani, hogy ha szükséges, pótolhassam. A zongora dolgában szorgalmas és igyes eljárásodat nem köszönhetem eléggé. Csak azt az egy óhajátomat fejezem ki, hogy ha mód van benne kaphassam ide Kolozsvárra Új év előtt bár egy nappal. E végett talán lehetne auf bestimmte Liefenzeit adni fel a Vasútra, ha többre is kerül. Az Adresse- re nézve ide mellékelve küldök egy névjegyet, mert meg kell vallanom neked, a mit rajtad kívül csak két ember tud, hogy a' biz új évi ajándék akar lenni. Ne szólj meg érette.”²³

Több mint egy évébe telt Brassainak a zongora beszerzése. Kovács Irma sógora, Flatz Ferenc segítségével vásárolja meg azt a hangszert, amelyet Brassai elvár, és amely a szakmai szempontoknak is megfelel. Lakatos István adataival összevetve, nem egy Bösendorfert vesznek 1000 forintért, hanem egy Streicher-zongorát 800-nál kevesebért. Természetesen ezek a pontosítások eltörpülnek a gesztus értéke mellett, és Brassai anyagi biztonságának mutatója az, hogy készpénzben fizeti ki a hangszer árát. A közbenjáró Csiky Józsefné Kovács Irmán kívül csak Rigó Anna testvére, Mariska értesül róla: „Egy szép Streicher zongorát Anna számára,

²⁰ Vö. https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/709761/default/doc_url/Liszt_Ferenc_Zene_Mvszeti_Fiskola_100_ve.pdf – utolsó látogatás: 2019. május 6.

²¹ Lakatos István: *Brassai Sámuel és a muzsika*. Keresztény Magvető (1941). 142.

²² *Brassai Sámuel Csiky Józsefné Kovács Irmához*. 1886. november 8. A kézirat lelőhelye: OSZK Kézirattári növendéknapló 1956. év 13. sz.

²³ *Brassai Sámuel Csiky Józsefné Kovács Irmához*. 1886. december 16. A kézirat lelőhelye: OSZK Kézirattári növendéknapló 1956. év 13.sz.

melyet de. 20-dikán indítottak el Bécsből, a melyről k. harmadik személy a ki tud, mivel már nem félek, hogy a titkot kifecsegi ott a hol nem kell, azt hívén, hogy míg levelem B-ig ér addig a hangszer is megérkezik.”²⁴ Ez a levél is Streicher-zongorát említi, tehát már két forrásból is hivatkozni lehet a hangszerkészítő műhely pontos nevére. Ebben az értesítő levélben arról is olvashatunk, hogy Brassai Rigó Anna koncertelőadásain is részt szokott venni, a támogatását élvező nő sikerét tehát nyomon követi, számon tartja.

A Rigó Anna–Brassai Sámuel-kapcsolat árnyalására további példákat találunk. A kolozsvári Brassai-hagyatékban Rigó Annához küldött névjegyeket is találtam. Egyiken ez olvasható: „Édes jó Anna! Sietek jelenteni, hogy parancsa szerint megírtam az ajánló levelet Gönczynek, s e levél-kémmel együtt rögtön postára is teszem.”²⁵ Brassai az 1850-es években Gönczy Pál intézetében dolgozik tanárként, jó kapcsolatot ápol az intézményvezetővel. Lányát, Gönczy Etelkát zongorázni tanítja, míg fiának, Bélának keresztapja lesz. A család több tagjával levelezésben áll. Az ajánlás valószínűleg Rigó Anna számára készült, ezért tudósítja őt arról Brassai. Erkel Ferenchez írott leveleiben őt²⁶ és Korik Bertát²⁷ ajánlja a neves zenész, oktató figyelmébe. Ezek az ajánlások a régi kapcsolatok révén szimbolikus tökéket jelentenek részint Brassai, részint az általa ajánlott személyek számára. Nőket ajánl férfiak figyelmébe, a cél pedig pedagógiai és a tehetségek felkarolására irányul akkor, amikor a nők oktatása, professzionalizációja gyermekcipőben jár. A szimbolikus töké hasznosítása mellett Brassai mecénási tevékenysége anyagiakban is megnyilvánul. Ugyanakkor több is az egyszerű mecénási tevékenységénél, hiszen a professzionalizáció útjára állítja a zongorázó fiatalot. Ugyanezt teszi Csiky Istvánnal, aki Brassai anyagi támogatásával végezheti tanulmányait a budapesti Mintarajztanoda és Rajztanárképezde diákjaként.²⁸ Ennek az intézménynek a hallgatója Rigó Anna testvére, a fentebb említett Rigó Mária,²⁹ illetve a szászsebesi Marlin Molly.³⁰ Az 1865-ben született Marlin Molly korábban négy évig a pesti egyetemre beiratkozott hallgató, anyanyelve német.³¹ A kolozsvári Brassai hagyatékban őrzött, Marlin Molly által írt néhány magyar nyelvű levél³² azt bizonyítja, hogy ő is a Brassai által támogatott fiatalok egyike. Marlin

²⁴ Brassai Sámuel Rigó Máriához. 1886. december 26. A kézirat lelőhelye: Brassai Sámuel hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

²⁵ *Keltezetlen névjegy*. A kézirat lelőhelye: Brassai Sámuel hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

²⁶ Kedves barátom! Biztos vagyok, hogy nem veszed rossz neven sűrű alkalmatlanságomat. Ez úttal egy leendő zongorást ajánlok nem kegyelmedbe, hanem hatható pártfogásodba. Rigó Anna a neve a fiatal leánynak: mennyire megbirom itélni technikája meglehetősen haladott. Mádai k. a. azt a bókot mondta neki, hogy ő nem tudott annyit, mikor az akadémiánál jelentkezett. – tactus tartása dicséretes és elég jól is olvas. Családja szűk állapotban van s a leánykának csak művészeti elhaladása biztosíthatja élelmét a jövőre s azért is ismételve kéri meleg részvétedet barátod, Brassai.” – Brassai Sámuel Erkel Ferenchez. 1879. szeptember 10. OSZK Kézirattár Fond XII/144.

²⁷ Brassai Sámuel Erkel Ferenchez. 1880. augusztus 14. OSZK Kézirattár Fond XII/144.

²⁸ Lásd Csiky István levele Brassai Sámuelhez. 1895. október 24. A kézirat lelőhelye: Brassai Sámuel hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

²⁹ Tanulmányai végeztével festőként működik Kolozsváron. Lásd például: „A ma esti művészbárra nagy a készülődés. A festők Peielle Róbert műtermében, hetek óta dolgoznak a díszleteken. A munkába részt vettek: Peielle Róbertné, özv. Peielle Istvánné, Rigó Mariska, Biasini Mariska, Acs Ferenc, Peielle Róbert, Kövály Endre, Marselek Endre, Stein János, Veress Zoltán. Papp Gábor festő is készített egy reklám képet, melyet a New York szállóban látható.” Ellenzék. Kolozsvár. (1900).

³⁰ Keleti Gusztáv: A Magyar Királyi Országos Mintarajziskolának és Rajztanárképzőnek értesítője az 1889/1990-es tanévről. Bp. 1890. 50.

³¹ Vö. *Marlin Molly*. <https://konyvtar.elte.hu/leveltar/databasesnew.php?ekod=92&order=beev1> – utolsó látogatás: 2019. május 7.

³² Ezek valószínűsíthetően a Brassai életrajzán dolgozó Boros György által kerültek a kolozsvári hagyatékba. Vö. Marlin Molly levele Boros Györgyhez. 1898. március 20. A kézirat lelőhelye: Boros György hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

Molly és Rigó Mária azokhoz a hallgatókhoz tartozik, akik fellebezést nyújtanak be 1891-ben Keleti Gusztáv igazgatóhoz a vizsgakövetelmények kapcsán.³³ Fellebezésük a nők képzőművészeti oktatása professzionalizációjának egy mozzanatát mutatja meg. Ők ketten, akárcsak Rigó Anna, a 19. század utolsó harmadában vesznek részt a nők intézményesített képzésében, amely még ekkor is jelentősen eltér a férfiakétól, tevékenységüket pedig még mindig dilettánsként kezelik. Marlin Molly azért fordul leveleiben Brassaihoz, hogy ügyében járjon közbe Eötvös Loránd (1894-ben),³⁴ illetve Csengery Antalnén keresztül Wlassics Gyula minisztereknél (1897-ben): „(t) isztelettel és melegen kérem szeretett Brassai bácsit, ha nem esnék nehezére nem volna-e olyan kegyes pár sort meneszteni Báró Eötvös Nagyméltóságához saját érdekemben? Mily becses dolog volna s mennyit lendítene sorsomon. Arra is gondoltam, hogy személyesen adjam által Ó Nagyméltóságának Brassai bácsi becses sorait de úgy érzem, úgy is hallottam, hogy a pártfogást igénylő levelek személyes átadása nem annyira ajánló dolog.”³⁵

Kérése azt mutatja, hogy az ajánlólevelek átadási stratégiái felől is tájékozódik. De az a tény, hogy Brassai ajánlólevele megnyithatja az utat Eötvös Loránd pártfogása felé, sokat elárul Brassainak még az 1890-es években is befolyással levő személyiségéről, kapcsolathálójának működéséről. Ugyanide tartozik a másik segítségkérő levél, amelyből hosszabban idézek, ugyanis az oktatási pályán elhelyezkedő tanító nehézségeit látatja: „Egyetlen, jó Brassai bácsim! Nagyon jól esett tudnom, hogy Brassai bácsi is vágyódott kicsit utánam. Húsvét ünnepek alatt majd teljesül szívem régi vágya, reménylem, hogy jobb lesz hozzám a sors, mint volt mostan. Csak arra kérem az Istent, hogy legjobb egészségben találjam édes Brassai bácsit! És most legyen szabad valami fontos ügyemben édes jó Brassai bácsi becses közbenjárását kérnem. Előre bocsátom a következőket: a kassai ált. fels. leány iskolánál 1895. okt. 6-ikától működöm. Elődöm a rajztanítónő, nyugdíjba ment ez ősszel (1896), helyettesem a szász sebesi iskolánál ugyan ez idő óta mint kinevezett rendes tanítónő működik – én velem pedig még semmit sem csináltak. E napokban adom be folyamodványom, hogy arra a helyre, melyet jelenleg betöltött, rendes tanítónőnek nevezzenek ki. E szót azért húztam alá, mert erre irányul majd kérésem. A fels. leány iskolához való kinevezés segéd tanítónői minőségben szokott megtörténni. 4-5 évi szolgálat után rendes tanítónőnek nevezik ki az embert. Velem ez fog megtörténni, ha érdeemben nem teszek meg mindent, a mit csak tehetek. Folyamodványomban a rendes tanítónői állásra való kinevezésem támogatására felhozom, hogy áll. szolgálati éveim száma már 4, hogy szolgálatom kezdetevel azzal a képesítéssel bírtam, mely jelenlegi állásom kinevezéséhez szükséges, hogy továbbá jelenlegi fizetésem lakbérrel együtt véve 750 ft., segéd tanítónővé való kinevezetése esetén pedig volna a fizetésem lakbérrel együtt 710 ft., tehát 40 ft-tal kevesebb, mint mostani helyzetemben. Most hozzá véve még azt a körülményt, hogy keresetképtelen nővérem egészen reám van utalva (itt van nálam Kassán) – a megélhetés még nehezebb lesz, mint most van. Ezért kértem hát a rendes tanítónői állást, s ha volnék olyan szerencsés meg nyerhetni Wlassics ő excellenciáját, kérésem teljesülhetne. Brassai bácsinak köszönöm eddig a legtöbb jót, mi életemben ért, most is hozzá fordulok, hogy segítségével boldoggá tehessen.

³³ Vö. Bicskei Éva: *Műkedvelés és professzionalizáció között. Nők képzőművészeti oktatásának intézményesülése az első világháborúig*. Korall (2003). 21.

³⁴ Marlin Molly Brassai Sámuelhez. 1894. december 31. A kézirat lelőhelye: Brassai Sámuel hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

³⁵ Marlin Molly Brassai Sámuelhez. 1897. január 9. A kézirat lelőhelye: Brassai Sámuel hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

Kérem szépen, ajánljon Csengeryné ö méltósága (Wlassics miniszter anyóssa) útján a miniszter Ur legbecsesebb pártfogásába! Oh ha csak egy kicsit szeret az Isten szerencsét ad e dologhoz, - hisz kérésem olyan méltányos. Kérvényem 10 nap múlva Budapesten lehet. Annak idején megtudom a hivatalos számot, mely alatt felterjesztik és megküldöm Brassai bácsinak, hogy azt is elküldhesse. És most kezeibe teszem sorsomat! Meleg pártfogását lelkem egész erejével kérem. Kezeit csókolja igaz ragaszkodással szeretett Brassai bácsinak legmélyebb tisztelője Molly. Kassán 1897. jan. 9.”³⁶

Brassai ajánlása egyben közbenjárás is. A levélből e közbenjárás hogyanja is kitűnik: a tanítói kinevezési kérvény adatairól is értesítené Brassait Marlin Molly, hogy ügyének sikere biztosítva legyen. Fontos megjegyezni azt is, ahogyan közbenjárási kérelmét megfogalmazza: az életében történt legtöbb jó forrásaként Brassai Sámuel nevezi meg. Nem tekinthetjük hízeltetésnek, hiszen a támogató-támogatott kapcsolat működik kettejük esetében. Ezt erősíti az a tény is, hogy Brassai eleget tesz a kérésnek. 1897. március 15-én kelt levelében özv. Csengery Antalné válaszát is megtaláljuk hagyatékában:³⁷ „Tisztelt Brassai bácsi! Betegségem gátolt, hogy elébb nem tudosíthattam, fájdalom, eredménytelen eljárásomról. Mellékelve küldöm a hivatalos tudositást miszerint azon kassai állás, a melyre Molly Kisasszony reflektált, már régebben be van töltve. Igen sajnálom, hogy közbenjárásom eredménytelen volt, talán más helyre sikerülne az áthelyezés, de csak olyan helyre a hol üresedés van. Végtelen jól esett kedves levelében olvasni, hogy oly szívesen emlékszik a régi jó időkre, mikor boldogult kedves férjemmel oly örömmel fogadtuk, házuknál! Magamat szíves barátságába ajánlva maradok igaz barátnéja özv. Csengery Antalné.”

E válaszevél a kérésre vonatkozó sikertelen közbenjárás mellett, azt is megmutatja, hogyan érvelt Brassai: a régi ismeretségre hivatkozott, a Csengery Antallal és feleségével átélt közös emlékekre, személyes látogatásokra. Ez a személyesség a kapcsolatok rendjén túléli tehát az elhunyt barátokat is. Ugyanez a személyesség – a családi kötelékek által – biztosítja Marlin Molly kérésének célba jutását is.

Az itt megmutatott néhány levél betekintést enged Brassai támogatói szerepkörébe, amely által olyan tehetséges fiatalok számára biztosít anyagi fedezetet és egyéb juttatásokat, akik megélhetése más módon lehetetlen lenne, és akik zene vagy rajz/festészet iránti érdeklődésükből e támogatásnak köszönhetően hivatást tudnak kovácsolni, felsőbb fokú tanulmányokat végezve. A támogatottak hálája sem marad el, kiérződik válaszaikból, gesztusaikból. Nem véletlen, hogy Brassai halálakor Rigó Anna és Mari a kolozsvári állami tanítóképző intézet és a maguk nevében helyeznek el koszorút, akárcsak Marlin Molly – valamennyien szeretetük és hálájuk jeléül.³⁸ Mi több, Marlin Molly az általa festett fiatal női tanulmányfőt, egy „kályha elhúzó”, egy lapon levő virágokat kéri a Brassai házában leltározóktól.³⁹ Szintén Marlin Molly az, aki válaszol Boros György megkeresésére.

³⁶ *Marlin Molly Brassai Sámuelhez*. 1897. január 9. A kézirat lelőhelye: Brassai Sámuel hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár. Aláhúzások az eredetiben – B.T.

³⁷ *Csengery Antalné Brassai Sámuelhez*. 1897. március 15. A kézirat lelőhelye: Brassai Sámuel hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

³⁸ Vö. Kőváry László: *Brassai Sámuel százéves pályafutása*. Keresztény Magvető (1897). 39.

³⁹ Vö. *A néh. Dr. Brassai Sámuel Külmonostor utcai 72. sz. szállásán talált s a Kollegium Könyvtárába beadott okmányok s más vegyes irományok és a néhai Brassai S. saját jegyzetei, iratai s hozzá írt magán levelek, stb. Brassaitól emlékek adattak...* A kézirat lelőhelye: UEGYL. Kolozsvár

Boros György az, aki Brassai személyes ismerőjeként, tisztelőjeként megbízást nyer a Magyar Unitárius Egyház Képviselőtanácsától a tudós életrajzának megírására. A megbízást komoly tudományos kutatómunka követi, amely a kéziratos források feltárása, a levelezés adatainak összegyűjtése mellett Brassai kortársainak, barátainak megszólításáig terjed. E tájékozódás eredménye az is, hogy a tudós életpályájának minden mozzanatára igyekszik figyelni, többek közt azokra a vitákra is, amelyekben Brassai is részt vesz.

Az egyik ilyen vita 1858-ban zajlik, és ún. nőíró-vitaként kanonizálta az irodalomtörténet-írás. A fentiek értelmében elkerülhetetlen utalni erre a vitára és Brassai álláspontjára. A vita a nők írói szereplehetőségei kapcsán bontakozott ki Gyulai Pál – Majthényi Flóra verses kötetét és Szendrey Júlia Andersen-fordítását ismertető – értekezése nyomán.⁴⁰ A vitához elsőként Brassai Sámuel szól hozzá.⁴¹ Míg Gyulai főként fiziológiai érvek alapján jelölte ki, melyek azok a műfajok (dal, gyermekirodalom) vagy területek (fordítás) az irodalomban, amelyek a nők számára is nyitottak, addig Brassai önmérsékletre szólított, és a szubjektív kritika ártalmára figyelmeztetett. Miközben vázolta a nő süllyedésének okait (az írószágon kívül még rengeteg ok lehet: a cicomadüh, a divatonkapás, társadalmi multságok utáni vágy, látogatási viszketegség), kijelentette, hogy a férfi és nő természete egyenlő. Brassai szerint a férfit az alkotó erő tette nagygyá, ugyanakkor a férfiúi önkény volt az, amely kiszorította a nőket. Ez az önkény vezetett el oda is, hogy képtelenek tekintik a nőket bizonyos szerepkörök betöltésére. Ezt cáfolandó példákat sorakoztatott Brassai, majd megfogalmazta kérdését: „Hát tanítjuk és tanítatjuk-e egyébre bölcsőjétől fogva a leánygyermeket, mint arra, hogy a nő egyedüli hivatása a férfiakkal tetszeni, s midőn a tetszés ideje elmúlt, herbateát főni nekik?”⁴² A nemi egyenlőség gondolata nagyon kevés hozzászólóban fogalmazódott meg, ezért is tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget Brassai kérdésfelvetésének. Mellette Jókai Mór, Vajda János azok, akik a nők irodalmi tevékenysége elismeréséért szállnak vitába Gyulai Pállal.⁴³ Jókai Mór a nőknek megengedett három nyilvános pályát is felsorolja, ezek a színészet, a nevelés és az irodalom.

Innen visszapillantva jelen írásra egyértelmű, hogy sem a zenei, sem a festészeti tanulmányokat folytató és e művészeteket gyakorló szereplehetőségek nem kapnak helyet a nyilvános pályák rendjén. A nők oktatása ellenben igen, Jókainál. Mégis, a Marlin Molly pályáját adatoló beadvány a Mintarajziskola igazgatójához arra emlékeztet, hogy nem specifikus oktatásként értelmezték a nők felsőfokú festészeti tanulmányait, és diszkriminációban volt részük a 19. század utolsó évtizedeiben. A zenei oktatás terén pedig a meritokratikus rendszer előtti mecénatúra és kapcsolatháló működését példázza Brassai Sámuel és Rigó Anna levelezése, a zongorista szocializációja és karrierjének alakulása.

A nők (írói) szereplehetőségeire álljon itt két példa éppen Brassai emlékezete kapcsán. Marlin Molly az életrajzíró Boros Györgynek a következőket írja: „Felejthetetlen Brassai bácsinak emlékét változatlan szeretettel őrzöm és ápolom s valóban lelkesen viselem annak az ígért emlékezetnek a megírását. Hanem elcsüggeszt, hogy az írás mesterségéhez nem értek semmit, s így valószínű, hogy csupán a hozzám intézett leveleit Brassai bácsinak fogom tisztelt Tanár

⁴⁰ A vita kontextualizáló értelmezéséhez lásd legutóbb *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál = rónőink című írásáról*. Szerk. Török Zsuzsa. Bp. 2016.

⁴¹ Brassai Sámuel: *Felnyitott levél Gyulai Pálhoz*. Szépirodalmi Közlöny (1858). 33–35, 1397–1400, 1421–1425, 1445–1449, illetve Uő: *Tiltakozás*. Pesti Napló (1858). 2–3.

⁴² Brassai Sámuel: *i. m.* (1858). 1447.

⁴³ Lásd erről bővebben Fábri Anna: *A nő és hivatása*. Bp. 1999. Különösen 259–262, 268–272.

Úr kezéhez juttatni. Én a húsvéti szünetben rövid időre lerándulok Kolozsvárra s ez alkalommal föl fogom keresni tisztelt Tanár Urat. Élő szóval talán részletesebb adatokat adhatok s ha szükséges, a nyáron le is festem természet után azon csinos táj részleteket, melyekben Brassai bácsival annyira gyönyörködtünk a Tordáról N. Enyedre tett kocsi utazásunk alkalmával.⁴⁴

Természetesen ez a példa nem kimondottan az írói szereplehetőségre vonatkozik, annál inkább a levélíró önkifejezési gyakorlataira. Levelezésüket tekintve Brassaival folytatott kapcsolatuk hiteles forrásának, illetve a személyes beszélgetést és a Brassaival megejtett utazásra emlékeztető táj megfestését járhatóbb útnak találja ebben a vonatkozásban. Másfelől Boros sem társszerzőként gondol Brassai ismerőseire, barátaira, családtagjaira, amikor azokat megszólítja, segítségüket kérve készülő munkájához, hanem adatközlőként számít rájuk.

A másik példa Csiky Kálmán Boros Györgyhez írott levele. Brassai halála után nem sokkal létrejön egy emlékbizottság, amelynek célja többek közt a tudós sírhelyének megjelölése. 1910-ben sikerül felavatni a Házsongárdi temetőben Brassai sírhelyét.⁴⁵ Ebbe az emlékbizottságba választják be Gönczy Pál lányát, Etelkát, Csiky Kálmán feleségét. Amint korábban említettem, Brassai és Gönczy Pál családja szoros baráti viszonyt ápolt, Etelkát Brassai is tanította zongorázni. A *Magyar Asszonyok Lexikona* szerint Gönczy Etelka „szépen induló zenei karrierjét 1874-ben házassága törte ketté”.⁴⁶ Boros megkeresésére nem ő, hanem a férje válaszol. Nem ismerünk házasságukra vonatkozó további adatot, ellenben a férj megfogalmazása árulkodó, hiszen az írást, emlékezést a férfi-női megkülönböztetés felől értelmezi: „Az öreg bácsi sok időt töltött ipam Gönczy Pál házában Bpsten és Karácsondon, valamint az én házamat és családomat is gyakran kitüntette látogatásával, akkor is, mikor Gönczy Pál már nem élt. Hasonlóképpen szívesen ajánlkozom arra is, feleségem helyett (mert az ily dolgokat egy férfi mégis csak jobban tudja megírni), hogy az öreg úr életéből egy-egy vonást papírra tegyek, olyant, a mely alakjáról a mi körünk emlékezetének vetődött lapjára. Gyermekünk attól kezdve, a mint eszmélkedni kezdtek, ismerték őt, bizalmasak voltak hozzá, nem féltek szokatlan megjelenésétől és attól a majdnem egyszázadnyi időtől, mely tőle őket elválasztotta. Ő is szerette a gyermekeket.”⁴⁷

A családfői minőségében megnyilatkozó Csiky Kálmán hangsúlyozza családja Brassaival folytatott szoros kapcsolatát, és úgy gondolja, hogy neki kell megírnia e kapcsolat emlékét. Bár Gönczy Etelka révén ismeri meg Brassait, és felesége szorosabb kapcsolatban állt vele, mégis az emlékezést és annak írásbeli megfogalmazását elsajátítja tőle. Érve a következő: az ily dolgokat egy férfi mégiscsak jobban tudja megírni. Felesége íráskészségét becsüli alá tehát, teljesen háttérbe szorítja, bár éppen Marlin Molly levele bizonyítja, hogy az írásbeli megemlékezésen túl egyéb módja is van az adatközlésnek: festmény, levelezés stb.

A 19. század utolsó két évtizedének férfi és női szereplehetőségei, a nők oktatása, a felsőfokú intézmények diszkriminatív gesztusai mind alapkérdései jelen írásnak, amely Brassai Sámuel nővel folytatott levelezésébe vezeti el olvasóját, hangsúlyozva e levelek forrásértékét. A bemutatott levelek ezenkívül azt is láttatják, miként gondolkodott Brassai a nők karrierlehetőségeiről, milyen módon igyekezett befolyásolni pályájuk alakulását, miként érvelt egyenlőségük mellett.

⁴⁴ Marlin Molly Boros Györgyhez. i.m.

⁴⁵ Brassai Sámuel síremléke. Atadási ünnepély. Kiadta az Emlékbizottság. Kolozsvár 1910.

⁴⁶ Alsócsernátoni dr. Csiky Kálmánné Sebessy Gönczy Etelka. *Magyar Asszonyok lexikona*. Szerk. Bozzay Margit. Bp. 1931. Lásd még Gráberné Bösze Klára: *Gönczy Pálné és Csiky Kálmánné Gönczy Etelka – anya és lánya a nőnevelésért*. Könyv és nevelés (2018).

⁴⁷ Csiky Kálmán Boros Györgynek. 1898. július 27. A kézirat lelőhelye: Boros György hagyatéka. UEGYL. Kolozsvár.

Továbbá az ismertetett források azt is jelzik, hogyan segíti a családi kapcsolatháló, a szimbolikus tőke vagy a tudóstól érkező anyagi és eszmei támogatás a „nemzet gazdasszonya” zenei érdeklődésének megőrzését,⁴⁸ a művészetek általi érvényesülést és hivatásosodást.

“Dear uncle Brassai!” Approaches to the Correspondence of a 19th Century Scholar

Keywords: 19th century, correspondence in manuscripts, gender equality, professionalization, arts

The correspondence of Sámuel Brassai, an important personality of the 19th century, a scholar of many scientific disciplines, remained as manuscript. Although we do not know all of the correspondence, it is an important resource for studying the history of literature, culture, or society. Róza Erkel, Anna Rigó or Marlin Molly are just few of the women with whom Brassai had a personal relationship, and with whom he corresponded. Based on these letters, we can analyze the functioning of the spiritual and financial support of women interested in the art of music and painting, as well as Brassai’s position on women’s roles in society and their careers, and on the debate(s) concerning women’s professionalisation.

⁴⁸ Erkel Róza családja körében mindennapos maradt a zenei foglalatosság, leszármazottai is őrizték és ápták e hagyományt és örökséget. Másfelől Gönczy Etelka házassága derékbe törte zenei karrierjét, és vált feleséggé, anyává, illetve a nőnevelés fontos szószólójává.